

véliká nedelja – pridevnik nikoli ne more biti lastnostni
globoko morje – tudi termin

pogosto pride do **prehoda lastnostnega pridevnika med vrstne** → označujejo podvrsto določene vrste
rdeč ovratnik □ rdeči bor

Leksem:

ta pojem zajema **besede in stalne besedne zveze**

= **enota jezika**, ki ima **poimenovalno vlogo** – vzpostavlja lahko **povezavo s predstavo o določeni predmetnosti**

LEKSEM

kratična poimenovanja (+)		nekratična poimenovanja (-)			
iz besed (+)	iz bes. zvez (-)	beseda	netvorjena (-)	levi prilastek	desni prilastek
S - stavek	FF – filozofska fakulteta, NaCl	tvorjena (+)	netvorjena (-)	levi prilastek	desni prilastek
		gozd-ar	gozd	črni bor	mož beseda

OHRANJANJE POIMENOVALNE POLNOFUNKCIONALNOSTI

= **bogatenje besednega zaklada** → seveda v smislu leksema, ne le besed

POIMENOVALNE MOŽNOSTI

besedotvorje	ZNOTRAJ JEZIKA		IZ DRUGIH JEZIKOV		
	razširjanje referenčnega sveta	zakrito	izraženo		
<u>pomenska</u> <u>vsebovanost</u>	<u>leksema</u> (večpomenskost) <u>prenos</u>	<u>besedotvorni</u> <u>vzorci</u> <u>angoravolna</u>	<u>kalki</u>	<u>citatnost</u>	<u>prilagodi-tve</u>
	metonimični metaforični		oblikoslovje		oblikoslovje + besedotvorje

s temi možnostmi se **ohranja poimenovalno ravnotežje**

Tuja leksika:

zlasti na to so občutljivi jeziki z manj govorce, ne pa toliko na skladnjo itn.

če se reagira, ko je tuj leksem že **del zavesti**, pride do **dvojnic, sporazumevalne konfliktnosti**, treba je veliko truda, da se beseda izrine (*kontejner – vsebnik – zabojnik*)

za **ohranjanje avtentičnosti izrazne podobe** jezika je pomembna **pravočasnost**

Kalki:

= **prenos pojmovnega sveta iz enega v drug jezik**

prevod, ki ohranja **pomensko-sestavinsko zgradbo** in **izbiro pomenskih sestavin** izvornega jezika
tudi **prevajanje po morfemih**

ohranja **tuj pojmovni svet**, izbira pomenskih sestavin se ne spremeni

TOPORIŠIČ je uvajal kalkirano slovensko terminologijo

Hochoffen = visoka peč → a že imamo izraz *plavž*

slabokrven = sh. *malokrven* → gre za kvaliteto in kvantiteto

zakrito prevzemanje iz drugih jezikov – videz slovenskosti, a pojmovni svet ostaja originalen
terminologija je torej tudi vprašanje **videnja sveta**

če se poimenovanje **prevzame** in postane **del strokovne zavesti**, je brezveze preimenovati:

konverzija – *sprevrženje*

palatalizacija – *mehčanje*

kaj je koristnejše za **komunikacijo** in **kulturo jezika**?

utrjene stvari naj **ostanejo, nove** pa bi moral pregledati nek **strokovni organ**

tudi LEVSTIK je tako razumel kalke

BESEDOTVORJE

= nauk **prepoznavanja tvorbenih vzorcev** v zvezi z besedami in nasploh

besede lahko nastajajo tudi **mimo vzorcev**, npr. kratice

JEZIKOVNE RAVNINE:

a) NEPOMENSKE:

1. FONETIKA: [g]

- a) slušna
 b) izgovorna
 2. **FONOLOGIJA** /f/

- b) **POMENSKE:**
 1. **MORFOLOGIJA:** {m}
 2. **SKLADNJA**

- a) zakrita:
 1. **funkcijska** ali strukturna → *stavek*
 2. **pomenska** → *poved*
 b) izražena:
 1. **funkcijska** ali strukturna → *stavek*
 2. **pomenska** → *poved*

poljska besedotvorna šola, ženevski strukturalizem: vsaka tvorjenka je **pretvorba besedne zveze**

besedotvorje je vezano na:

- 1. morfoložijo** – **izrazna podoba** tvorjenke
- 2. skladnjo** – **pomen, tvorbeni vzorec**, interpretiran izvorni nastanek

zakrita skladnja – ker je nastala po tvorbi predvidljive besedne zveze

IZRAZNA PODOBA TVORJENK

$$Tv = BPo + O$$

besedotvorna podstava + obrazilo
 s **sočasnega vidika**

Besedotvorna podstava:

= del tvorjenke, nastal iz **neobraziljenih korenskomorfemskih besed** v **skladenjski podstavi** nanj se razvrščajo **obrazila**

1. Navadne in modifikacijske izpeljanke:

$$In/Im = BPo + O_p \text{ (pripona)}$$

brat-ec

gozd-ar

lov-ec ← [tisti, ki] *lovi* – [] – jedro se obrazili

brat-ec – modifikacijska izpeljanka, ker je skladenjska podstava [majhen] *brat* – določilo se obrazili

2. Sestavljenke:

$$Se = Opr + BPo$$

pra-ded

pod-pisati

pod-oficir

3. Zloženske z medponskim obrazilom:

$$Z = BPo_1 + Om + BPo_2$$

zob-o-zdravnik

angor-a-volna

4. Medponsko-priponske zloženske:

$$Zm-p = BPo_1 + M + BPo_2 + P$$

O_{m-p}

vod-o-vod-[]

denarn-o-gospodar-ski

vrv-o-hod-ec

5. Tvorjenke iz predložne zveze:

$$Tpz = Pr + BPo + P$$

O

za-peč-ek

Pri-mor-je

do-kolen-ka

6. Priredne zloženske:

$$Zprir = BPo_1 + M + BPo_2 + M + \dots + BPo_n$$

O

italijansk-o-slovensk-o-latinski (poljubno število enot)

Vaja:

	morfemske meje	korenski morfem	končnica	drugi morfemi
Le	Le	/	/	/
rjavoličn a	rjav o lič n a	rjav-, -lič-	-a	-o-, -n
šolarja	šol arj a – j-ja ni v imenovalniku	šol-	-a	-ar(j)
s	s	/	/	/
telescem	tel es c em	tel-	-em	-es- (podaljšava), -c-
dveh	dveh	dv-	-eh	/
rženooki h	rž en o ok ih	rž-, ok-	-ih	-o-, -en-
debelc	debel c (polglasnik)	debel-	- 	-c-
s	s	/	/	/
trzanjem	trz a nj em	trz-	-em	-a- (glagolska pripona), -nj- (obrazilo glagolskih oblik)
telesc	tel es c 	tel-	- 	-es-, -c-
v	v	/	/	/
komaj	komaj	/	/	/
občutene m	ob čut en em	čut-	-em	ob-, -en-
vetru	vetr u	vetr-	-u	/
Razdira	Raz dir a (polglasnik)	dir-	- 	raz-
ga	ga (nj ega)	- 	-ga	/
stara	star a	star-	-a	/
ženska	žensk a	žensk-	-a	/
s	s	/	/	/
pergame ntnimi	pergament n imi	pergament-	-imi	-n-
očmi	oč mi	oč-	-mi	/

MORFEMSKA ZGRADBA OBRAZIL**I. ENOMORFEMSKA OBRAZILA+****1. Predponska obrazila +:**

pri glagolu so dvofunkcijska:

1. oblikoslovni pomen: iz nedovršnika naredijo dovršnik
2. besedotvorni pomen: dodaten pomen: *iz-vleči, pra-ded*

2. Medponska obrazila -:*zob-o-zdravnik**vikend-~~o~~-hiša***3. Priponska obrazila -:***kuh-ar**peč-ar**brat-ec***II. VEČ KOT ENOMORFEMSKA OBRAZILA-****1. Nujno dvomorfemska obrazila:****a) predponsko-priponska obrazila:**

tvorjenke iz predložne zveze: predpona + pripona

*Pri-mor-je**pod-streš-je**za-peč-ek**ob-kol-iti**Za-gor-je*

b) medponsko-priponska obrazila:

vrv-o-hod-ec
dolg-o-nog-ø

2. Obrazila, ki niso nujno dvomorfemska:

priredne tvorjenke

črno-o-bel-o-rdeč-e-zelen

črn-o-bel – enomorfemsko, a odprto naprej

Priponsko obrazilo □ pripona:

priponsko obrazilo: **enomorfemsko obrazilo**
zadostno za tvorjenko
mislec

pripona: **del obrazila** v zvezi z **medpono** ali **predpono**
knjig-o-vez-ec

IZRAZNA PODOBA OBRAZILNIH MORFEMOV

Oblikoslovje:

1. **glasovni**

2. **funkcijski**: ničti, glasovno prazni
končnice sklanjatvenih vzorcev (I. moška, II. ženska sklanjatev): *korak-ø, -a*

so tudi v **besedotvorju**

1. GLASOVNI MORFEMI

a) obvezno glasovni morfemi:

predponsko obrazilo, predpona

pod-oficir

b) neobvezno glasovni morfemi

2. FUNKCIJSKI MORFEMI

a) priponsko obrazilo, pripona:

krv-o-tok-ø

pek-ø: oblikoslovni pomen – končnica
besedotvorni pomen – priponsko obrazilo

b) medponsko obrazilo, (medpona):

vikend-ø-hiša

MORFEMSKA ZGRADBA BESEDOTVORNE PODSTAVE

ali **stopnje tvorjenosti v jeziku**

besedotvorna podstava je lahko:

1. **netvorjena** (enomorfemska)

2. **tvorjena**

gozd|ar¹ – tvorjenka prve stopnje

BPo Op

za-peč-ek¹

BPo

gozdar-ski² – tvorjenka druge stopnje, saj je besedotvorna podstava že tvorjena

BPo

gozd|ar¹|sk²-ost³

BPo

Sintagmatski valovi:

MIKUŠ – v 50. letih slovenski strukturalist, ni pa pisal v slovenščini
sintagmatika se ukvarja tudi z **zvezami morfemov**, skladnja pa ne

uči-telj¹-išč(e)²-n(i)³-ik⁴-(š)ki⁵-ost⁶

	Besedotvorna podstava						
1. stopnja	uči	telj					
2. stopnja	uči	telj	išč(e)				
3. stopnja	uči	telj	išč(e)	ni			
4. stopnja	uči	telj	išč(e)	n(i)	ik		
5. stopnja	uči	telj	išč(e)	n(i)	ik	(š)ki	
6. stopnja	uči	telj	išč(e)	n(i)	ik	(š)k(i)	ost

ni formalnega kriterija, koliko stopenj je lahko **analiza gre vedno od najvišje stopnje navzdol**

zavest o stopnjah že pred strukturalizmom – MIKLOŠIČ (pozivitist – mladogramatik – a ne v vsem)

	Besedotvorna podstava			
1. stopnja	knjig(a)			
2. stopnja	knjig	(ar)na		
3. stopnja	knjig	(ar)n(a)	ar	
4. stopnja	knjig	(ar)n(a)	ar	ski

PREMENE V BESEDOTVORJU

= sprememba glasu na morfemski meji zaradi spremenjenega glasovnega okolja

oblikoslovje: med **končnico** in **osnovo**

besedotvorje: med **podstavo** in **obrazilom**

I. GOVORNE IN PISNE PREMENE

1. SAMOGLASNIŠKE PREMENE:

a) preglas:

o → e za **c, j, č, š, ž**

strič-ev

Aleš-ev

nož-ev

b) prevoj:

sprememba samoglasnika v samoglasniškem trikotniku v **nasprotni smeri urinega kazalca**

roditi : porajati : porod

prenesti : prenašati : prenos

POGLEJ SS!!!

2. SOGLASNIŠKE PREMENE:

a) kvantitativne premene: +

1. daljšanje:

ni v besedotvorju, le v oblikoslovju:

gospodarj-a

Francetj-a

sinov-i

vmesni tip: *drevesje* – besedotvorna podstava **iz podaljšane osnove**

2. krnitev:

bogat – boga(t)stvo

gospod – gospo(d)stvo

grm(ov)je

b) vse druge premene: *noga → nožica*

- *roka → ročica*

1. palatalizacija: *streha → strešica*

k, g, h → č, ž, š, c

2. jotacija

	zakrita		izražena
zamenjavna +	vse druge –	n, r → nj, rj	p, b, m → plj, blj, mlj
<i>ređiti – reja</i>	<i>nošiti – noša</i>	<i>zvoniti – pozvanjati</i>	<i>potopiti – potapljati</i>
<i>mładiti – mlaj</i>	<i>mesto – meščan</i> (s se asimilira v š)	<i>pomoriti – pomorjen</i>	<i>obljubiti – obljubljati</i>
<i>grad – grajski</i>	<i>gostiti – gošča</i>		<i>odlomiti – odlamljati</i>
	<i>tele – telečji</i> (iz t)		

II. SAMO GOVORNE PREMENE

1. NADSEGMENTNE – PROZODIČNE PREMENE:

a) naglas:

mlád – mladóšt

gôvor – izgovoríti

hodec – hodíti

b) trajanje:

ni primerov v besedotvorju

c) kakovost:

vpliva na fonemsko pojavnost → **različni sredinski samoglasniški fonemi**

2. SEGMENTNE – GLASOVNE PREMENE:

[sin → sinko]

[risati → rizba]

[glasiti se → glazba]

[sova → souji]

SKLADENJSKA PODSTAVA

Možna definicija tvorjenk:

besede, ki so **nastale s pretvorbo** oz. **transformacijo določene besedne zveze**, ki ji rečemo **skladenjska podstava**

tvorjenke so **globinske besedne zveze** → predvidljive, določene

TOPORIŠIČ govori o "**govorni podstavi**", a govor je lahko konkreten, poljuben, naključen

Pretvarjanje:

spreminjanje izrazne podobe segmenta jezika ob **ohranitvi pomena**

izhaja iz CHOMSKEGA, ki je najprej razlagal iz stavka

Skladenjsko besedotvorje:

razlaga tvorjenk **iz besedne zveze**

iz poljskega besedotvorja – DOROSZEWSKI → TOPORIŠIČ

vzorci, ki omogočajo besedotvorno obnašanje in realizacijo tvorjenk

ANTON BREZNIK:

Zloženke v slovenščini, 1944

razlaga tudi s **stavčno podstavo zloženk**: *zobobol, glavobol*

loči prisojevalne, primične in vezavne zloženke

ANTON BAJEC:

to je kar **ignoriral** – ni dojel ali sprejel

veliko **instinktivnega razmišljanja**

korak nazaj na ravni **teorije**, ogromno pa je zbral **gradiva**

TOPORIŠIČ, SS, 1976:

poskus **postopka spreminjanja besedne zveze v zvezo morfemov**

Napake:

1. nujna vezava besedotvorja na **jezikovni sistem**, ki je abstrakten – Toporišič je imenoval "govorna podstava", torej je vezal na **govor**, ki je konkreten

besedilo ne prinaša vseh prvin sistema

zato so možna pravila, vzorci

2. **pretvarjanje (transformacija)** besedne zveze in **tvorjenje (generacija) tvorjenke**

moram vedeti, kaj se bo pretvarjalo v smislu tvorjenja, kaj bo šlo v obrazilo in kaj v besedotvorno podstavo
sestava skladenjske podstave je tudi predvidljiva

če upoštevamo to, **šeststopenjski algoritemski korak** ne zdrži

MUHA je samo dopolnila že znano

Skladenjska podstava:

= **podredna** (s predvidljivo izjemo) **nestavčna besedna zveza**, katere predmetno- in slovnično

pomenske besede so **pretvorljive** v **tvorjenki**

x_1/x_2

x_1 – jedro
/ - slovnični pomen
 x_2 – odvisni člen

Besedotvorna skladnja:

≡ **del skladnje**, ki je določen s **skladenjsko podstavo**
pretvorbno je povezan s **tvorjenkami**
zbir vseh **skladenjskopodstavnih vzorcev**

BESEDOTVORNE VRSTE

= **pretvorbno-besedotvorni postopek**, ki ga določa **zgradba skladenjske podstave**
glede na to, **kateri del skladenjske podstave** se pretvori v **obrazilo**
predvidljive so iz **skladenjske podstave**
upoštevati moramo tudi **pomen**

Zunaj pretvarjanja:

- **prevzete besede** – za *geo|grafijo* vemo, da je tvorjenka (*bio-grafija*, *geo-logija* – z nadomeščanjem dokazujemo tvorjenost), a ne moremo poiskati skladenjske podstave, kot tvorjenka je že prišla v slovenščino
- **sklopi** – tvorjenke, ki nastanejo po sklapljanju – zaporedne prvine besedila se začno pisati skupaj: *nebodigatreba*, *nebodijetreba*, *seveda* → edino te nastanejo iz govorne podstave
- **kratična poimenovanja**

sicer se **vzorci** da postaviti, zato se da **učiti jezik**

[] – to gre v **obrazilo**, ostalo pa v besedotvorno podstavo

[] – **jedro skladenjske podstave** in **razmerje**

{ } – samostojni obrazilni morfem **iz slovničnega pomena** → najmanj 2-morfemsko obrazilo, ki ni priponsko

a) [x_1 /] x_2

x_1 – **zaimek//glagolski primitiv**

x_2 – $S_p//S_\epsilon$ prilastkov odvisnik ali stavčni člen

[x_1 /] → $P//O_p$ pripona ali priponsko obrazilo

snub-(e)c ← [tisti, ki] snubi[-∅]

tisti – jedro

ki – podredni veznik

[-∅] – končnica – slovnični del skladenjske podstave

snubi-

[] → (e)c

pregibne besedne vrste imajo poseben **morfem**, s katerim se **prilagodijo različnim skladenjskim funkcijam**
ko tvorim novo besedo, ga moram **odvzeti**, nato dobi **ново končnico**

slovnični pomen → obrazilo

soglasniška obrazila –c, -n, -k in -∅ (pek, skok) se razvrščajo na besedotvorno podstavo, ki ji moram

odvzeti glagolsko pripono → **predvidljiv izbris morfema**

snub- + -(e)c → snubec

a1) navadna izpeljava – In:

v skladenjski podstavi je **ena predmetnopomenska beseda**, lahko tudi **predložna**

tega je zelo veliko, je najproduktivnejša besedotvorna vrsta brez modifikacijske sestave (glagol)

samostalniki, pridevniki, prislovi, glagoli (gozdariti)

Slovenščina in nemščina:

slovenščina je tvorbeno vezana **na izpeljavo** (ali pa vrstni pridevnik + samostalnik), nemščina pa na **zlaganje** – zato ne rečemo čajna hiša, ampak čajnica, namesto goveje meso govedina ...

v nemščini so ohranjeni korenski morfemi → abstrakcija le na ravni slovničnega, ne pa tudi konkretnega pomena – pri nas je **bolj abstraktno**, saj morfemiziramo

ISAČENKO: vsako pretvarjanje v obrazilo je abstrakcija

besedotvorna podstava tvorjenih samostalnikov je lahko:

1. glagol:

delavec ← [tisti, ki] dela[-∅]

[] → -vec, dela-

dela- + -vec

2. pridevnik:

bel-ec ← [tisti, ki je] bel[-∅]

[] → -ec, bel-

bel- + -ec

3. samostalnik:

gozd-ar ← [tisti, ki je povezan z] gozd[-om]

[] → -ar, gozd-

gozd- + -ar

obrazila so vedno **desno od skladenjske podstave!**

"povezan z" pomeni: 1. **iz -a**

2. **v -u**

3. **za -∅ ...**

predlog je morfem le skupaj s **končnico** □ prosti glagolski morfemi, ki so homonimni predlogom, pa imajo prislovni pomen

Pogovorni jezik:

naj ne bi imel **tvorjenk visokih stopenj** (4., 5.)

že tretja stopnja je manj pogosta

vsaka tvorbena stopnja pomeni **večjo abstrakcijo**

Tvorjeni glagoli, kjer je jedro glagolski primitiv:

primitivni, prvinski glagoli

ti glagoli so **pomensko široki** kot zaimki, so glagolski zaimki – lahko izrazim z obrazilom

ne morem uvrstiti v **višje pojmovno polje**

1. delati:

a) **s čim?**

[delati s] plug[-om] → plužiti (palatalizacija)

jezikati, podlagati, gnojiti

b) **kaj?**

[delati] brazd[-e] → brazdati

cariniti, črniti, bodriti, celiti

2. biti:

[biti] cesar[-∅] → cesarj-evati

kraljevati, carjevati, donkijhotiti, črtiti (biti črt), gozdariti, drvariti, čevljariti, ladjariti, pričati, pijančevati

3. imeti:

[imeti] dolg[-∅] → dolg-ovati

čustvovati, godovati, domnevati

4. posta(ja)ti:

[postati] doktor[-∅] → doktor-irati

magistrirati, bledeti, rdeti, blazniti, dreveneti, bogateti, glušiti

5. da(ja)ti:

[dati] apostrof[-∅] → apostrof-irati

opažiti, naglasiti, (argumentirati), etiketirati

Tvorjeni samostalniki:

besedotvorna podstava je lahko:

1. **glagol:** snub-ec

2. **pridevnik:** bel-ec

3. **samostalnik:** gimnazij-ec, gozd-ar

Tvorjeni pridevniki:

vsi **deležniki na -č, -t, -n**

[tak, ki] gor[-i] → gor-eč

tudi vsi **naklonski pridevniki:** -ljiv, -alen, -ilen

lastnostni pridevniki pa niso tvorjeni

a2) tvorjenke iz predložne zveze – Tpz:

1. samostalnik:

brez-dom-ec ← [tisti, ki je] {brez} dom{-a}

[] → -ec – jedro gre na konec; { } → brez-, -dom-

pri-les-je ← [tam_K (samostalniška vrednost – kraj), ki je] {pri} les{-u}

[] → -je, { } → pri-, -les-

Podravje, zapeček

2. glagol:

a) **izpuščena vezava** – koga, kaj:

ob-glav-iti ← [dati] {ob} glav{-o}

[] → -iti, { } → ob-, -glav-

izročiti

b) **izražena vezava:**

pred-roč-iti ← [dati] rok[-e] {pred}

[] → -iti, { } → pred-, -rok-

pred- + -rok_p- + -iti

podkletiti, predpasati, obkoliti

a3) medponsko-priponske zloženke - Zmp

to je edini **neprevzet, slovanski vzorec** – že v praslovanščini, imajo ga vsi slovanski jeziki

1. glagol → samostalnik

vezavno razmerje v prilastkovem odvisniku

bacil-o-nos-ec ← [tisti, ki] nosi[-o] bacil{-e}

[] → -ec, { } → -o-, bacil-, -nos-

jedro je načeloma **desni del besedotvorne podstave**

izjemi: kažipot, najdihojca

v **prilastkovem odvisniku** (Sp) je lahko

a) **glagol → tožilnik**:

vezavno razmerje

jeklobrusec, domobranec, dlakocepec, ranocelec, petolizec, kolovoz-o

državotvorni, merodajen, knjigovezni, tresorepka

Črtomir ← [tisti, ki] miri{-o} Črt{-e}

peskokop ← [to, da] koplje{-o} pesek{-o}, ali [tam, kjer] koplje{-jo} pesek{-o}

dom-o-ljub-je ← [to, da] ljubi{-o} dom{-o}

[] → -je, { } → -o-; ljubi- (i se **bríše** zaradi j – ker se **pripona** začne s **soglasnikom**), dom-

most-o-bran-o ← [tisti, ki_z] brani{-o} most{-o}

b) **glagol → predložni tožilnik (T_p)**:

vezavno razmerje

kruh-o-bor-ec

vraž-e-ver-je ← [to, da] verje{-o} {v} vraž{-e}

[] → -je, { } → -o-, vraž-, verje-

vraž_{-preglas} + -o- + -verje_{-j} + -je → vraževerje

↓
e odpade, ker je **soglasniško obrazilo**

j odpade, ker odpade e → ni več potrebe po **jotaciji**

c) **glagol – prislov**:

primik

blag-o-čut-en ← [tak, ki] čuti{-o} blag{-o}

trdoživ, krivoverec, gostobeseden

d) glagol – predložni samostalnik:

primik

sil-o-bran-∅, vrv-o-hod-ec, krog-o-tok-∅

e) samostalnik → glagol:

prisojanje

glav-o-bol-∅ ← [to, da] boli{-∅} glav{-a}

vod-o-pad-∅

BREZNIK je členil vse na **glagolske** in vse druge **zloženske**, te pa še na **vezavne, primične, prisojevalne**

2. kakovostni rodilnik → pridevnik:

v skladenjski podstavi je **kakovostni rodilnik** ($R_K = (PridSam)_R$) – vedno je **razvit s pridevnikom**: belih rok, dolgih las

bel-o-rok-∅ ← [tak, ki je] bel{-ih} rok{-∅}

[] → -∅, { } → -o-, bel-, -rok-

večinoma **poimenovanja organizmov** – razen globokoveren, dobrosrčen

3. vrstni pridevnik + samostalnik:

to je pri nas **pozno sprejeto** – šele s TOPORIŠIČEM

denarn-o-gospodar-ski ← [tak, ki je povezan z] denarn{-im} gospodarstv{-om}

[] → -ski, { } → -o- (to je **morfem!**); denarn-, -gospodar-

b) x_1 {/} x_2

x_1 ∅ **zaimek//glagolski primitiv**

x_2 ∅ S_p/S_e ni prilastkov odvisnik ali stavčni člen

{ } → O_m medponsko obrazilo

vedno en tip **zloženk**

kalkiran nemški tvorbeni vzorec, ki pa je postal **produktiven** v slovenščini

tudi zaradi **SSKJ**, ki ne označuje pogovornosti pri teh besedah

zob-o-zdravnik ← zdravnik {za} zob{e}

{ } → -o-

zob-, -zdravnik – večinoma je **jedrni del** skladenjske podstave **desno**, nejedrni pa levo od njega

zob- + -o- + -zdravnik

ima **izrazno samostojno obrazilo**, kar kaže na **daljše bivanje v jeziku**

Slovenij-a-les ← les {iz} Slovenij{-e}

vikend-∅-hiša ← hiša {za} vikend

general-∅-major

sever-o-vzhod ← vzhod {ob} sever{-u}

medponsko obrazilo je **homonimno s končnico**, a to ni več končnica, nima več te funkcije, ker se ne sklanja

opravlja **funkcijo obrazilo** – v njem sta predlog in končnica

to so **besede** → vedno so pisane **skupaj**

Naglas:

$O_m = o/e$ → en naglas

$O_m = \emptyset$ → dva naglasa

c) $[x_2/]$ x_1

[] → O_p/O_{pr}

x_2 → **BPo**

modifikacije ← **modificira** se pomen, ki ga nosi **jedro besedotvorne podstave**

na podlagi **pomena pridevnika iz skladenjske podstave** lahko predvidevam **vrsto obrazila**

c) I_m – modifikacijske izpeljanke – priponsko obrazilo:

miz-ica ← [majhna] miz[-a]

[] → -ica, miz-

kakovostni, merni, količinski pridevniki → vedno desno od besedotvorne podstave

brat-ec ← [majhen ali ljubek] brat[-∅]

brat-ina ← [velik ali negativno čustveno] brat[-∅]

srn-jad ← [veliko] sm[-∅]

močno pri **imenskih besednih vrstah**

Glagoli:

1. **samostojno obrazilo:**

korak-c-ati ← [drobno ali čustveno pozitivno] korakati

2. **glagolska pripona** ima **obrazilno vlogo:**

kupovati ← [večkrat] kup[-i-ti]

[] → -ova-ti, kup-

lahko pojmuje kot **navadne izpeljanke**: pomen **iztekanja dejanja**:

[delati, da se] kup[-i-∅]

dvigovati, prepovedovati

glagolski vid ni le **slovnična kategorija, vrste glagolskega dejanja** so tudi **besedotvorne, pomenske danosti**

glagolski vid pomeni tudi različni pomen

glagolska pripona ima tudi **obrazilno funkcijo**, spremeni lahko pomen

lahko razlagamo kot **navadne izpeljanke**: [delati, da]

c₂) **sestavljenske** → **predponsko obrazilo:**

vrstni pridevniki

hierarhija v prostoru ali **časovna preteklost**

kalki, dvonaglasnice – mlade tvorjenke

pod-oficir ← [nižji] oficir

pra-domovina ← [nekdanja] domovina

[] → pra-, -domovina

pod-pisati ← pisati [pod] (v pomenu 'spodaj' – **prislovni pomen**, ne predložni)

[] → pod-, -pisati

Naglasni:

slovanski jeziki so večinoma **enonaglasni**

pri **večnaglasnosti** lahko sklepamo, da gre za **mlado tvorjenko**, ki je lahko nastala po **prevzetem vzorcu**

Pomeni prislovov:

lahko so **zelo različni**:

po-: 'zgoraj' – pokriti

'malo' – poležati

pre-: 'skozi'

'čez' – prebosti,

preskočiti

'drugače' -

predelati

močno pri **glagolih**

č) x₁ {+} x₁ {+} x₁ {+} ...

{ } → M//O_m

slovensk-o-latinsk-o-nemški → slovensk{-i in} latinsk{-i in} nemški

{ } → -o-, { } → -o-

slovensk- + -o- + latinsk- + -o- + nemški

BESEDOTVORNI POMEN

1. Širši smisel:

določimo ga lahko vsaki tvorjenki

pomen obrazila in besedotvorne podstave – vemo, iz česa je oboje nastalo
besedotvorni pomen sicer ni kar seštevek, podredna zveza vedno pomeni **ново kvaliteto**
to je bilo vgrajeno v vse **dosedanje teorije**

2. Ožji smisel:

tvorjenke tipa a)

= **pomen tvorjenke**, določen s **pretvorbena povezavo** jedra nemodifikacijske skladenjske podstave s sestavino **pomenske podstave povedi** (propozicijo)

rezultat pretvorbene procesa ene izmed **propozicijskih sestavin**

besedotvorni pomen se lahko povezuje s **pomensko podstavo – propozicijo** stavčne povedi

že BREZNIK, 1916:

stavke so besede, zbrane okrog osebne glagolske oblike, in z besedami izražena misel

pomenski + funkcijski vidik

Čehi: "stavek" – struktura

"poved" – pomen

"izrek" – v poved vnaša zunajjezikovne okoliščine

tip a) je mogoče **pretvorbena povezovati s propozicijo**

prvine propozicije se na **izrazni ravni** pojavljajo kot:

1. **stavčno** zgrajena **poved** ali

2. **zveza morfemov** → **priponski morphem** tvorjenke

največ **toliko pomenov** je lahko, kot je **prvin propozicije**

Samostalniki, ev. glagoli:

le v zvezi z njimi

pridevniki pa ne, ker niso prvine propozicije, ne sodijo v pomensko podstavo, ampak so le modifikacije
tudi **prislovi** niso prvine propozicije – samo če pomenijo **čas** ali **kraj**

jedro skladenjske podstave gre v **pripono/priponsko obrazilo** – torej nosi informacijo o vrsti besedotvornega pomena

Število besedotvornih pomenov:

različno – od 3 do 27

BREZNIK, MIKLOŠIČ, TOPORIŠIČ

PRVINE PROPOZICIJE, KI IMAJO MORFEMSKO-PRETVORBENO VREDNOST TVORJENKE IZ GLAGOLOV:

pomenska podstava povedi:

1. POVEDJE → DEJANJE

[to, da] → P/O_p

beg-∅

glavobol-∅

2. UDELEŽENCI

a) delovalniški:

1. potencialni prvi delovalnik

D₁ → **V_d/P_d** – **vršilec** dejanja (živo) ali **predmet** za opravljanje dejanja (neživo)

[tisti_{,-ž/-žs} ki] → P/O_p

misl-ec

vrv-o-hod-ec

nosil-ec

2. nepotencialni prvi delovalnik D₋₁

a) **D₄** → **R_d** – 4. sklon – **rezultat** dejanja

[to, kar] → P/O_p

pis-anje

čas-o-pis-∅ ← tisto, kar piše o času

b) **D₆** → **S_d** – 6. sklon – **sredstvo** dejanja

[to, s čimer] → P/O_p

pis-alo
ced-ilo
globin-o-mer-∅

b) okoliščine

1. O_k → M_d

okoliščine **kraja** → mesto dejanja

[tam_{m, ž, s}, kjer] → P/O_p

križ-išče

pesk-o-kop-∅

2. O_t → Č_d

okoliščine **časa** → čas dejanja

[tedaj_{m, ž, s}, ko] → P/O_p

prazn-ik

list-o-pad-∅

PPO (propozicija)

	poved s stavčno strukturo		besedotvorni pomen tvorjenke	
vršilec	dejanje	udeleženci		
osebek	povedek			
		D ₋₁		okoliščine
		sredstvo – D ₆	rezultat – D ₄	čas
Tone	piše-∅	pismo	s svinčnikom	danos
				okoliščine
				<u>kraj</u>
				doma

vzrok in **lastnost** v okoliščinah **nista relevantna** za besedotvorni pomen
vzrok je morda le modifikator
pri TOPORIŠIČU pa sta relevantna

Samostalniki tipa a:

besedotvorna podstava:

1. iz **glagola** → 7 besedotvornih pomenov

2. iz **pridevnika** → 5 besedotvornih pomenov – ni rezultata, sredstva

3. iz **samostalnika** → 5 besedotvornih pomenov – ni rezultata, sredstva

1. Povedje

a) → dejanje

[to, da] → P/O_p 'De'

iz **glagola**

beg-∅ ← [to, da] beži[-m]

[] → -∅, beži-

bež_p- + -∅ → beg 'De'

b) → stanje/lastnost

1. iz **pridevnika**:

bel-ina/-oba/-ost/-ota ← [to, da je] bel[-∅]

[] → -ina/.../, bel-

bel- + -ina/.../ 'L/S'

dremavica, dremavost, hitrica, dobrina, dobrota ...

2. iz **samostalnika**:

hudob-ija ← [to, da je] hudob[-a]

[] → -ija, hudob- 'L/S'

2. potencialni prvi delovalnik – D1:

na podlagi **propozicije ne morem ločiti vršilca** dejanja in **predmeta** dejanja

a) → vršilec dejanja - Vd

iz **glagola**

misl-ec ← [tisti, ki] misli[-∅]

[] → -(e)c, misli-

misl- + -(e)c – e je rezultat soglasniškega sklopa v izglasju
tega je **ogromno**
bralec, godec, učitelj

b) → nosilec lastnosti – NI

iz **pridevnika**

bel-ec ← [tisti, ki je]+ž bel[-]

[] → -ec, bel- 'NI'

hudič, hudobnež, podobnik, brezbožnež, brezbožnik, divjak

cel-ak ← [tisti, ki je]-ž cel[-]

krivulja ← [tista, ki je]-ž kriv[-a]

meglenka, izposojenka

c) → nosilec povezave

iz **samostalnika**

gimnazij-ec ← [tisti, ki je povezan 'v/iz/za' z] gimnazij[-o]

[] → -ec, gimnazij-

hotelir, flavtist, gardist, Evropejec, meščan, otočan

d) → nosilec lastnosti

iz **samostalnika**

brad-ač ← [tisti, ki ima] brad[-o]

[] → -ač, brad-

glavan, luskar, očalar

po funkciji je **tristopenjski stavčni člen¹ – prilastek**
vedno je **modifikator samostalniške besede**, vedno je ob njej

ne more ločiti **besedotvornega pomena** v ožjem smislu

I. PRIDEVNIK IZ SAMOSTALNIKA

večina samostalnikov motivira pridevnike

a) vrstni pridevniki:

I. SVOJILNI PRIDEVNIKI:

1. Prid_{sv1} – svojilni pridevniki:

-ov/-in

očet-ov, sestr-in

tvorijo **besedne zveze** kot lastnostni pridevniki

nestalne besedne zveze – po govornem dejanju razpadejo

ohranjajo vse **končniške lastnosti**:

R_{sv} – svojilni rodilnik

spol

ednina

} končniško obrazilo

2. Prid_{sv2} – vrstni svojilni pridevniki:

-ski, -ni, -ji

lisičji (rep) ← rep lisic-

tovarniški

tudi rodilnik – drugih podatkov ni, nezaznamovano je s stališča spola, števila

II. Prid_{v1} – VRSTNI PRIDEVNIKI:²

stalna besedna zveza, leksem

-ni, -ski ...

sklon v skladenjski podstavi:

a) **rodilnik**:

1. **izvornost**: češko (pivo), idrijska (čipka)

2. **sestavljjenost**: pevski (zbor), slovenski (narod)

3. **snovnost** (vprašanje števila!): čokoladni (preliv), betonska (ograja)

b) **dajalnik** – svojilnost:

bratova (hiša)

c) **tožilnik** – namembnost:

pasja (uta), konjski (hlev), kuhinjska (oprema – M, R?)

d) **mestnik** :

1. **nahajanje v prostoru**: alpsko (cvetje)

2. **čas**: srednjeveški, baročni (R?)

e) **orodnik** – prisotnost lastnosti:

briljantni (prstan) ← (prstan) {z} briljant{-om}, { } → ni, briljant-

kakovostni rodilnik? – belopolt ← z belo poltjo

b) lastnostni pridevniki:

1. **obilnost oz. prisotnost lastnosti**:

bradat, dlakav, lasat

2. **podobnost**:

kupolast, čebulast

II. PRIDEVNIK IZ GLAGOLA

1. deležniki

predvidljiva obrazila:

¹ Isto velja za povedkovnik.

² Glej SR 1981 in (ali?) Skripta 3.

a) -č: dejanje

b) -n, -t, -l: stanje po dejanju

obledelel, pozelenel, pečen, požrt

c) trpni na -n, -t, -l

tepen, krit

2. pridevniki, ki izražajo naklonskost:

gibljev ← tak, ki se rad/lahko/lepo giblje
pralen

III. PRIDEVNIK IZ PRISLOVA

glede na pomen prislova

a) + govorni dogodek:

te vrste pridevniki so uvrščeni med **vrstne** (res se ne stopnjujejo, ne morejo imeti desnega obrazila), a imajo **drugačne lastnosti** → Pridv₂

ne tvorijo **stalnih besednih zvez**, avtomatiziranih sintagm, leksemov (gozdna jagoda), skupaj s samostalnikom niso del slovarja

lahko se **frazeologizirajo** (lanski sneg) – pomen je nastal **po metafori**

v izhodiščnem pomenu pa **niso leksemi**

lahko se pojavljajo kot **povedkovo določilo** (konverzni povedkovnik)

v glavnem **-nji**, če to omogoča glasovni sklop besedotvorne podstave

-ji – za **živali**, če izglasje tega ne onemogoča

1. čas:

tedanji, sedanji, lanski (zaradi glasovnega sklopa je obrazilo -ski), letošnji

2. kraj:

tukajšnji (kraj govorjenja), tamkajšnji, zgornji, levi

b) – govorni dogodek:

tega je **malo**

doma-č

IV. PRIDEVNIK IZ PRIDEVNIKA

a) navadna izpeljava:

vrstni (Pridv₁) pridevniki iz **kakovostnih** in **mernih**³

to ni poseben besedotvorni tip – posebnost je le v **predvidljivosti obrazila**: **-i, -a, -o**

obrazilo je **dvofunkcijsko** = obrazilna končnica oz. končniško obrazilo

črn-i kruh ← [ta, ki je] črn[-i]; [] → -i, črn-

mrtv-a straža, globok-o morje

s samostalniškim jedrom tvorijo **stalno besedno zvezo**

v **žargonu** lahko celo samo ena beseda: fizičolovka, cirkularka

ne stopnjujejo se – lahko se, ampak to je le zveza leksemov

načeloma **ne** prehajajo v **povedkovo določilo**

nimajo **desnih dopolnil**

Glavni števniki:

ne gre za besedotvorje, temveč le za **funkcijsko spremembo pridevnika**

lahko tudi **stalna besedna zveza**: deset zapovedi

Prid_{kol} (glavni števniki) → Pridv₃

deseti brat

b) modificirana izpeljava

³ Oboji spadajo med **lastnostne**.

1. izbira besedotvorne vrste:

tip **b**) je še vedno nestandarden: angoravolna

podtip modifikacijske izpeljave, kjer je v O (?) **kakovostni pridevnik** (pozitivno ali negativno čustveno):
glavica/glavina → vedno ekspresivne besede

2. skladenjska podstava:

če so zaznamovane prvine v Spo, še **ni nujno**, da je zaznamovana tudi tvorjenka
to je dokaz, da je tvorjenka resnično **nova beseda**

petolizec

kolodvor (lahko 1., 2.)

brzjav, brzostrelka, brzica – nenaznamovano, podstava pa je

3. lastnosti obrazil:

-avs, -uha, -uša, -è – **slabšalno, ekspresivno**

4. distribucija obrazil:

samostalniki iz glagola s pomenom 'dejanje' –nje – včasih ne glede na vid

dopadenje – dovršni glagol, danes iz nedovršnih

-ik je bolj zborna kot –ež

nesrečnež ≠ nesrečnik

BESEDA:

1. izrazni vidik razlage

= **neprekinjen zbir** glasov v govoru ali črk v zapisu

deli **niso zamenljivi**

nič ne moremo **vstaviti**

ničesar ne moremo **nadomestiti**

sem spada tudi pisava z **vezajem**⁴ (znotrajbesedno znamenje za priredno razmerje sestavin skladenjske oz. besedotvorne podstave)

2. skladenjsko-funkcijski vidik razlage:

besede s **skladenjsko vlogo** → vlogo v stavku

določena množica besed so **goli stavčni členi**:

osebek, povedek, prislovno določilo, povedkovo določilo, predmet, povedkov prilastek, prilastek

zunaj te opredelitve so:

1. slovnichofunkcijske besede: predlog, veznik

2. modifikacijske besede: členek, medmet

3. pomenski vidik razlage (slovarski, leksikalni pomen)

Vloga leksemov v jeziku:

poimenovalna – poimenujejo predmetnost

Teoretična delitev jezikovnega sistema:

1. poimenovalno gradivo – slovar

2. urejevalno gradivo – slovnica, zbir pravil z urejevalno vlogo:
v slovar vnaša **razmerja**, iz njih dobi **smiselno sporočilo** (stavek)

a organsko je to silno **prepleteno**

urejevalni princip je vgrajen v **besede**:

tvorjenke: besedotvorni morfemi so nastali iz besednih zvez

tudi v netvorjenkah: sintagmatsko razmerje med korenskimi in slovničnimi morfemi

slovar je vgrajen v **slovnico** – ureja morfeme, ti so že pomenske enote

mi se bomo ukvarjali s **slovarjem** – pomenske lastnosti teh poimenovalnih enot

Aktualnost poimenovalnosti:

odseva naše življenje na vseh ravneh

neprestano metaforiziramo – lahko je **ново, inspirativno**

to lahko ne preseže aktualnega dogajanja, ne pride v slovar jezika – lahko le v slovar družine, posameznika

v **slovar** pride, če je v javnem položaju, s formalnim naslovnikom

iz **stroke** mora takoj preiti v slovar

≠

v **literaturi** hoče metafora čim dalj ostati **zunaj slovarja**

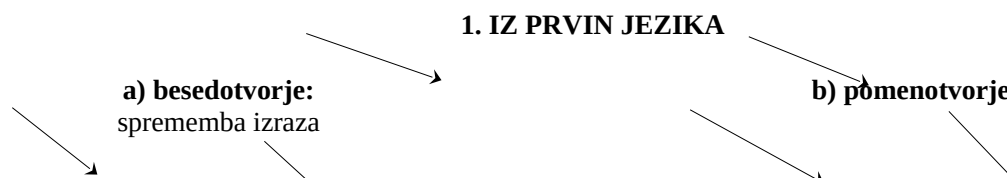
to postane **splošna zavest**, ne pa splošni slovar (ne uporabljamo je)

OHRANJANJE POIMENOVALNEGA RAVNOTEŽJA:

"bogatenje besednega zaklada" – jezik **nikjer** ne **izgublja funkcije**

v **znanosti** se kar izgublja (posebej pri Čehih)

I. znotraj lastnega jezika:

⁴ **Pomišljaj** pa je ločilo, ločeno s presledki.

besedotvorni vzorec +

govorna podstava:
delna predvidljivost – več kot enobesedna, v skladenjskem razmerju sklopi

nepredvidljivo
kratična
poimenovanja iz besed ali besednih zvez

1. **stalne besedne zveze** z enakim denotatom kot beseda
črni kruh, delati greh

2. **drugotni pomen – 'P':**
ni spremembe izraza

po **prenosu**
metafora +

metoniimija

pomenska vsebovanost – Vs

sinekdoha

2. NA NOVO IZ GLASOVNIH, ČRKOVIH DANOSTI

netvorjenke v izhodiščnem ali prvotnem pomenu

miza, drevo

ni občutka prevzetosti, tvorjenosti itn.

II. iz drugih jezikov:

to je naraven proces

zakrito

besedotvorni vzorci

kalki

izraženo

1. **citatnost +**

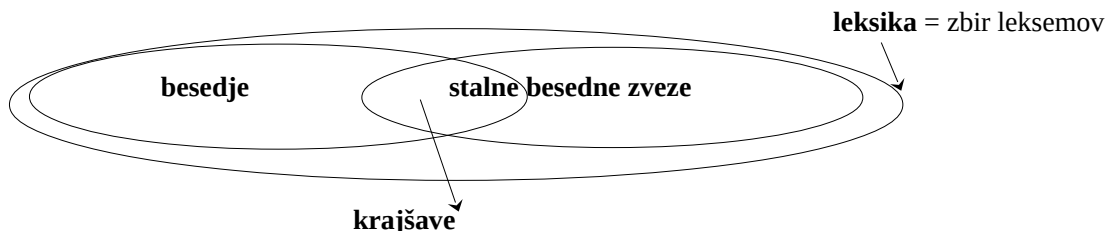
2. **prevzemanje -**

a) oblikoslovno

b) oblikoslovno + besedotvorno

Leksem:

nadpomenka besedi, besedni zvezi, krajšave → tudi besedna zveza je osnovna poimenovalna enota, kadar denotat ni govorno dejanje

Slovar ali leksikon:

= **odprt sistem poimenovalnih prvin** (leksemov), ki se s **konkretnim govornim dejanjem** ustrezno **aktualizira**

Leksem:

= **temeljna poimenovalna enota** jezika

denotat – nosilec vsebine

vsebina je pogoj, da oblikujemo pomen

Dvočlenska pojavnost leksema:

kot **jezikovni znak**

1. **izraz, materialno:** zbir glasov, črk – **glasovje, črkovje**

2. **vsebina, pomen:**

morfem, besedilo

onomaziologija – Kako se imenuje to? → slikovni slovarji

označujoče

m-a-č-k-a

označeno

□

semaziologija – Kaj pomeni mačka? – izhaja iz glasovja

Simetrični – skladni leksem:

le **ena vsebina, pomen**

terminologija

na splošno je tega **zelo malo**, izraz ima tudi drugotne pomene – ne da se **točno določiti** števila, ker so **metafore** odprta možnost → povemo lahko le, koliko jih je v slovarju

Enopomenski leksem:	izraz	povedek
	pomen	stavčni člen [...]

Večpomenski – asimetrični leksem:		
izraz	šola	
pomen': P ₁ , P _n	P':	P ₁ : vzgojno-izobraževalna ustanova P ₂ : vzgojno-izobraževalni proces v tej ustanovi P ₃ : poslopje te ustanove P ₄ : učenci te ustanove

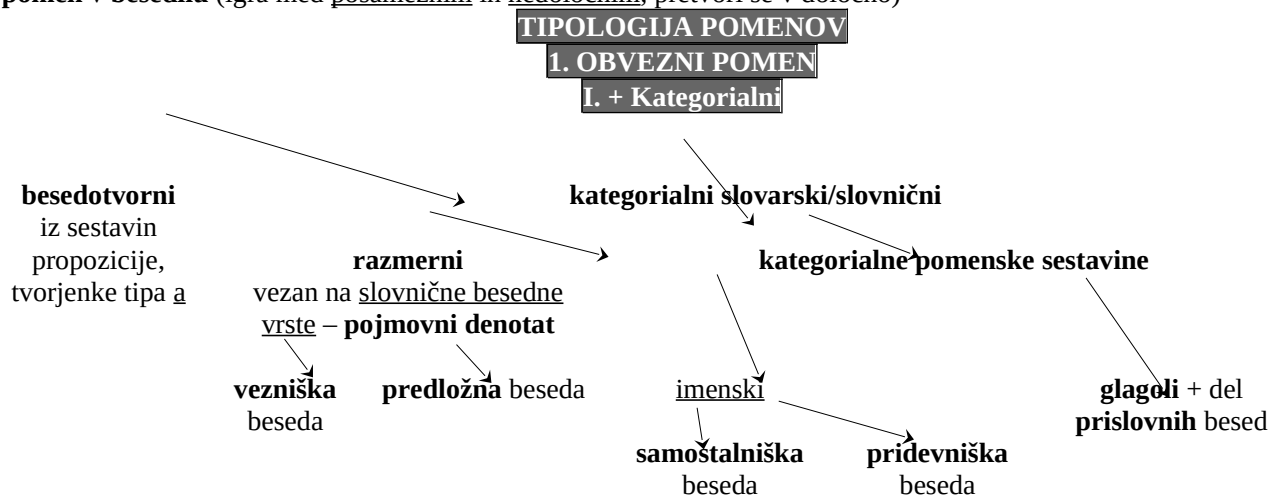
Sem ≠ semem ≠ semantem:

sem – najmanjša enota pomena, pomenska sestavina – brez lastne izrazne podobe
semem – pomen – izbira vsebinskih lastnosti, ki pomagajo na jezikovni ravni razpoznati predmetnost
semantem – pomenje (skupek pomenov) – enota slovarja

Slovarski denotat:

ni vezan na posameznost v jeziku (razen lastnih imen), temveč na **abstraktnost**, na skupek pojavnosti
≠

pomen v besedilu (igra med posameznim in nedoločnim, pretvori se v določno)

del **prislovnih besed** – kot pridevniške besede ob samostalniku
lastnostne, vrstne – opredeljujejo **notranjo lastnost** glagola: vojaško pozdraviti, slovensko govoriti
prislovne besede, ki umeščajo glagolsko dejanje v **prostor in čas**, ne morejo biti del propozicije

Kategorialni pomen:

izhaja iz **stavčne povedi**
abstraktno je stavek določljiv z dvema funkcijama:

a) prostor – imenski del – samostalniška beseda:

osebek, "vršilec dejanja"

kategorialne sestavine:

- ☉ spol
- ☉ živost
- ☉ človeškost
- ☉ števnost
- ☉ pregibnost (sklanjatev)
- ☉ oseba

za vlogo osebk mora izpolnjevati te lastnosti

b) čas – glagolski del:

kategorialni pomenski sestavini:

- ☉ možnost izražanja vida
- ☉ potencialna valenčna sposobnost – intenčnost – vgrajena sposobnost, da organizira vezljivostno polje

skladenjski pomenski sestavini:

- ☉ čas
- ☉ naklon

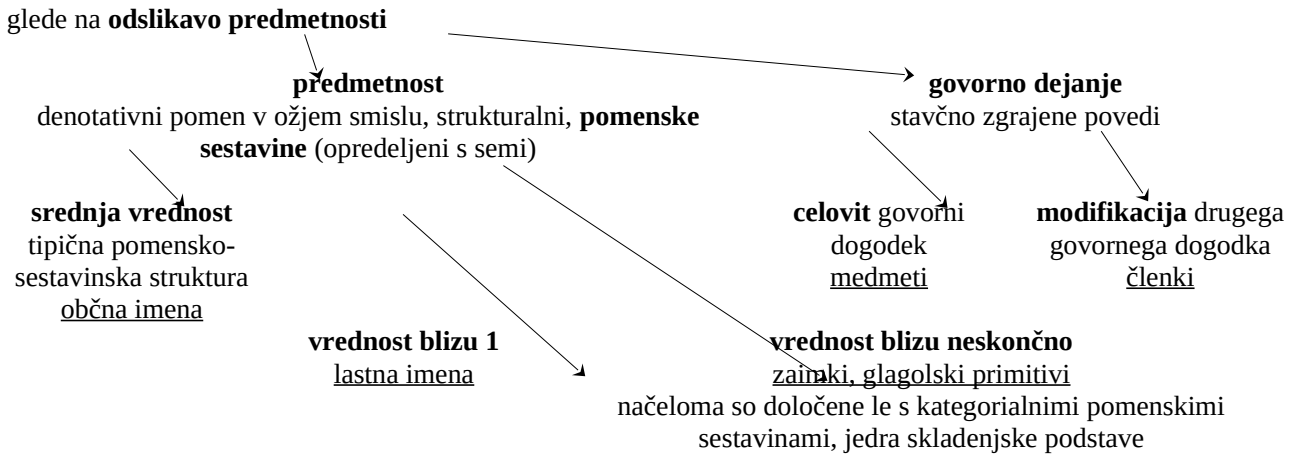
Pridevniška beseda:

- ☞ sposobnost privzemanja lastnosti samostalniškega jedra (kongruenca = ujemanje) – potencialna slovarska lastnost, realizirana v besedilu
 - ☞ določena vrsta pridevnikov tvori z jedrom leksem
- če je v funkciji **osebka**, lahko določimo **spol** → **besedne vrste** so res drugotne, **metajezikovna interpretacija** jezika težko je ločiti slovnico in slovar

Prislov:

ena skupina je **sestavina propozicije** (kraj in čas) → nosilci podatka o umeščanju dejanja v kraj in las lastnosti, vrstni prislovi (leksikalnost)

II. – Kategorialni – širše denotativni

Pomenska sestavina:

sem – najmanjša pomenonosna prvina leksikalne semantike, določena predvsem s **strukturalnega vidika** a **strukturiranje jezika skozi slovar** je kar ustrezno, to potrjuje **kognitivna metoda** (poudarjanje splošne predstave) naš slovar ima tudi kognitivne prvine

1. ENDOGENI LEKSEM:

'P' = UPS/xRPS

UPS – uvrščevalna pomenska sestavina

xRPS – x razločevalnih pomenskih sestavin

samostalniki, glagoli

pomen ni linearni zbir pomenskih sestavin, gre za podrednost

Uvrščevalna pomenska sestavina:

uvršča razlagani leksem v **neposredno višje pojmovno polje**

načeloma je to **nadpomenka**

lahko je le **ena** (izjeme: glava (človek, žival), češnja (drevo, sad))

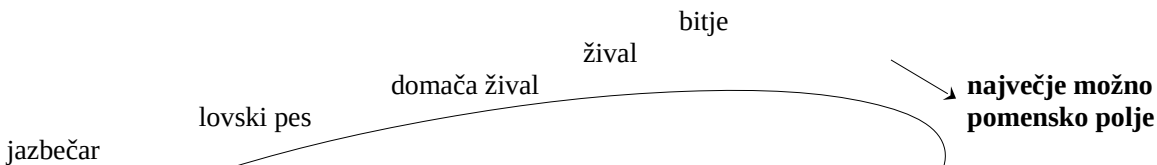
Pomenska piramida:

najvišje: "kar ..." – ne morem uvrstiti višje

navzdol je bolj odprto, a na začetku je leksem z zelo **intenzivnim pomenom**

najmanjše pomensko polje je pomensko najintenzivnejše, po obsegu pa je najmanj razsežno

kar/kdor

identifikacijski stavki: Jazbečar je lovski pes. Lovski pes je pes.

obratno le deloma drži: (Ta) pes je lovski pes. → referenca s posameznim

Razločevalne pomenske sestavine:

smiselne le **znotraj pomenskega polja** uvrščevalnih pomenskih sestavin

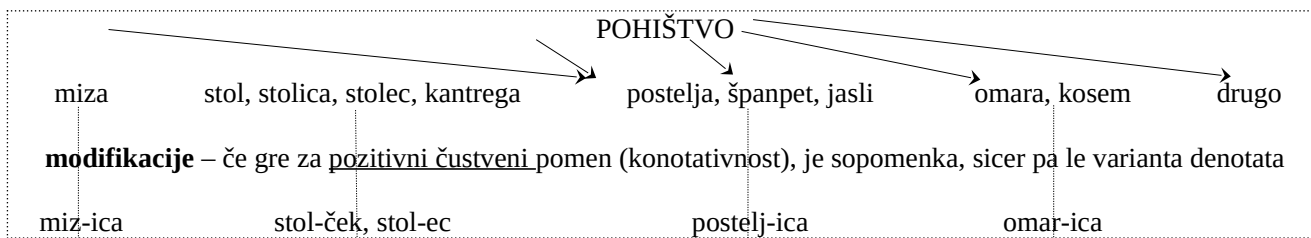
x je **relativna neznanka** – število razločevalnih pomenskih sestavin, potrebno za doseg **pomenske prepoznavnosti**

določenega leksema (neprekrivnost najmanj ene sestavine)

baker = rdečkasta kovina → 1 razločevalna pomenska sestavina

Najmanjše pomensko polje:

tvorijo ga vsi leksemi s **skupno uvrščevalno pomensko sestavino**

Glagol:

pri samostalniku so na vrhu zaimki, tu pa **glagolski primitivi**: biti, delati, imeti,⁵ (dati, postati)

2. EKSOGENI LEKSEM

ni **uvrščevalne pomenske sestavine**

določamo lahko **razločevalne pomenske sestavine** glede na samostalniško **jedro**

➤ **pridevniki**

➤ **prislovi** – zlasti lastnostni (lepo govoriti) in vrstni (slovensko govoriti)

➤ **povedkovniki**: vseh

Pomenska družljivost pridevnika in samostalnika:

pomembna je

samostalnik mora **prenesti** opredeljevanje npr. razsežnosti, hkrati pa tudi nekaj **zahteva**

lastnosti pridevniki:

1. kakovostni pridevniki:

➤ pridevniki duševnih lastnosti

➤ pridevniki telesnih lastnosti

➤ pridevniki barve

➤ pridevniki stanja po dejanju

2. merni pridevniki

2. NEOBVEZNI, MOŽNI POMEN

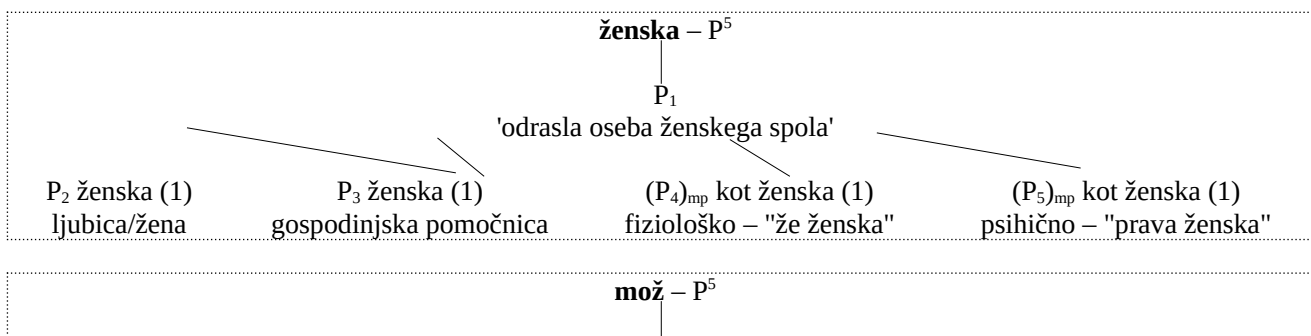
konotativni, sozaznamovalni

do določene mere se da **predvideti** obnašanje pomenskih sestavin

I. Vsebovanost

znotrajleksemska **nad-/podpomenskost**⁷

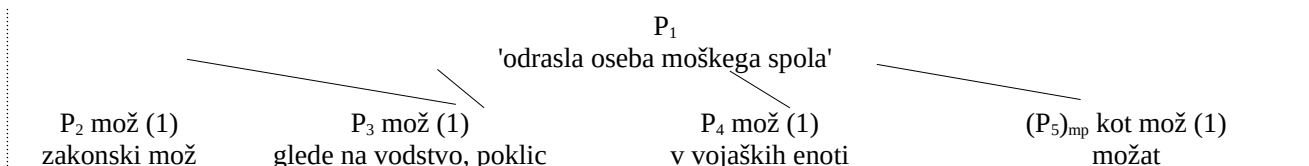
izhodiščni pomen ima vsebinske lastnosti, ki se lahko v drugotnem pomenu **opomenijo**, postanejo **pomenske sestavine**

⁵ imeti = biti pri/v

⁶ večpomenskost, drugotni pomen

⁷ Hiper- in hiponimija.

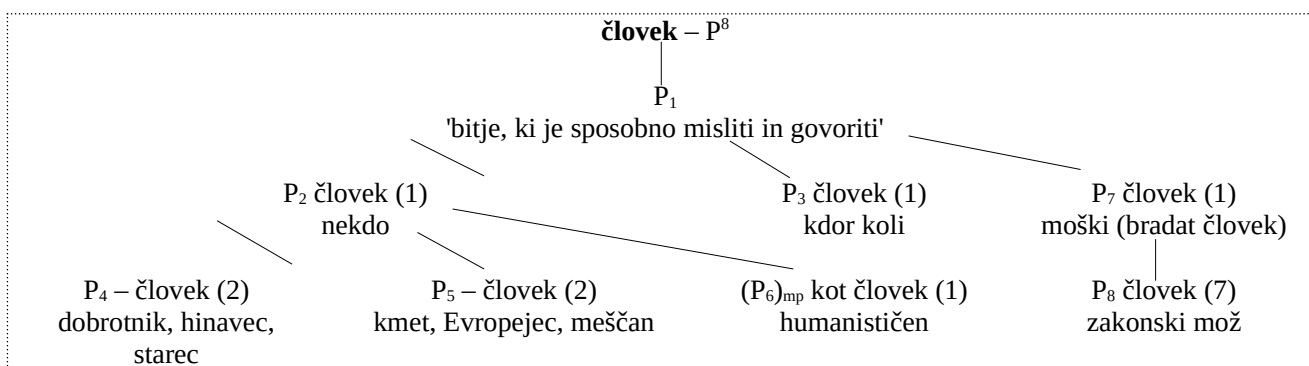
$$P_2 = \text{UPS } P_1 + x\text{RPS}_2 - P_1 \text{ postane UPS}$$

$$P^5 - P_1 = \text{UPS} + x\text{RPS}$$

$$P_3 = \text{UPS } P_1 + x\text{RPS}_3$$

$$P_4 = \text{UPS } P_1 + x\text{RPS}_4$$

pri **drugotnem pomenu** je **predvidljiva uvrščevalna pomenska sestavina** – **celotni pomen nadpomenke**, izhodiščni pomen

$$P^8 - P_1 = \text{UPS} + x\text{RPS}$$

$$P_2 = \text{UPS } P_1 + x\text{RPS}_2$$

$$P_3 = \text{UPS } P_1 + x\text{RPS}_3$$

$$P_4 = \text{UPS } P_2 + x\text{RPS}_4$$

$$P_5 = \text{UPS } P_2 + x\text{RPS}_5$$

$$P_6 = \text{UPS } P_2 + x\text{RPS}_6$$

$$P_7 = \text{UPS } P_1 + x\text{RPS}_7$$

$$P_8 = \text{UPS } P_7 + x\text{RPS}_8$$

tudi **neprvi pomen** lahko **spodbuja nove pomenske združbe**

Menjavanje vlog pomenskih sestavin pri vsebovanosti:

$$P_1 = [\text{UPS}/x\text{RPS}] \quad \text{človek: } P_1 = [\text{bitje/sposobno misliti in govoriti}]$$

$$P_2 = [\text{UPS} = P_1/x\text{RPS}] \quad P_2 = [\text{človek (1)/v razmerju ...}]$$

II. Prenos

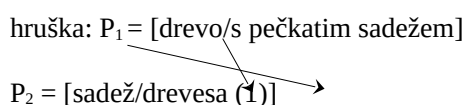
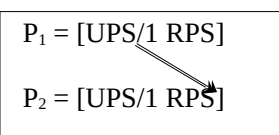
1. bližina:

bolj **predvidljivo**

a) sinekdoha

menjava pomenskosestavinskih vlog, hierarhije

iz uvrščevalne pomenske sestavine nastane ena razločevalna pomenska sestavina, razločevalna pomenska sestavina pa postane udvrščevalna pomenska sestavina vedno **1 razločevalna pomenska sestavina**

1. menjava celote z delom:

a) **drevo in sadež:** češnja, oreh

hrast₁ [listnato drevo/s trdim lesom]

P₂ [trdo drevo/tega drevesa]

P₃ (metonimija) [pohišstvo/iz hrasta (2)]

b) **kulturna rastlina** in njen **užitni del:** beluš

krompir (1) [kulturna rastlina/z ... cvetovi in užitnimi gomolji]

krompir (2) [užitni gomolji/kulturne rastline]

P₃ (metonimija) [jed/iz krompirja (2)]

lan (1) [kulturna rastlina/s koristnim semenom]

P₂ [seme/te kulturne rastline]

P₃ (metonimija) [vlakna/lanu (2)]

c) **rastlina** in **cvet**: vrtnica

d) **žival** in njen **del**: nerc, zajec

lisica (1) [zver/...]

P₂ [koža/lisice (1)]

P₃ (metonimija) [krzno/lisice (2)]

piščanec (1) [...]

P₂ [mesto/piščanca (1)]

P₃ (metonimija) [jed/iz piščanca (2)]

2. menjava dela s celoto:

a) **del živali** in **žival**:

rep (1) [...]

P₂ [žival/z repom (1)]: V hlevu ima pet repov.

b) **glas** in **pevec**: tenor

c) **sposobnost** in **nosilec sposobnosti**: avtoriteta

b) metonimija

blizu sinekdohi, a ni isto

francoska skupina μ (DUBOIS) na sinekdohi gradi vse pomenske prenose

tu so **novе pomenske sestavine**

še precej **predvidljivo obnašanje pomenskih sestavin**

nova uvrščevalna pomenska sestavina, **razločevalna pomenska sestavina** pa postane **celotni motivirajoči pomen**

P₁ [UPS/xRPS]

glina (1) [usedlina/za lončarstvo]

P₂ [UPS/RPŠ]

P₂ [izdelki/iz gline (1)]

a) **surovina** in **izdelki**: bron, železo, zlato, les

b) **material, tehnika, slika**: tempera, olje, tuš, pastel, oglje

c) **tkanina, izdelek**: svila (vlakna, tkanina, obleka), bombaž

d) **posoda, vsebina**: skodelica, krožnik

e) **predmet, oseba**: violina

f) **prostor, pohištvo**: kuhinja

g) **ustanova, podjetje, proces; prostor; ljudje**: šola (ustanova, proces, poslopje, učenci), tovarna

h) **prevozno sredstvo, ljudje**: vlak

i) **prostor, prebivalci**: mesto, hiša

j) **dejavnost, veda**: aeronavtika, besedotvorje

Glagoli:

a) **dejavnost, sposobnost**: govoriti (Otrok že govori.), plavati

b) **dejavnost, povzročanje dejavnosti**:

kaditi [razširjati/dim]

P₂ [povzročati, da se/kadi (1)]

c) odstraniti **oviro**, spremeniti **videz**: zašiti (luknjo, hlače), zakleniti (vrata, hišo)

d) **dejanje, rezultat**: daviti (onemogočati dihanje, moriti)

2. podobnost – metafora:

odprto, prepuščeno posamezniku

obravnavali bomo samo **uslovarjene, ugasnjene, mrtve metafore**, metafore brez avtorstva

$P^m \neq \text{UPS} \vee P^{Mf(1)} \rightarrow M^s$

(\neq (1), ev. (2) volk = 'napadalen človek')

$\text{UPS} \vee P^{Mf(1)} = \text{UPS} \vee P^{Mf(2)g} = P^{Mf(2)g}$

ev. (3) volk = človek sploh

Tretje v primeri:

znotraj **samostalniške besede** je vezano na **lastnostne pridevnike** – ti so lahko **razločevalno zadostni** za določene denotate, ker absolutno velja:

zvezde so svetle \rightarrow oči so zvezde

gradi na **razločevalni** pomenski sestavini **motivirajočega pomena** (noč kot oglje) – preproste metafore, pogoste v leposlovju

olja – P^4 – pomeni se **pogoujejo**

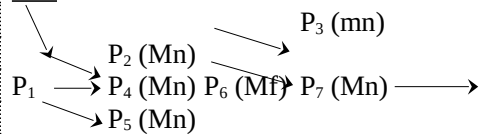
P_1 : mastna tekočina iz živalskih in rastlinskih maščob

P_2 (Mn): snov za slikanje z dodatkom olja (1)

P_3 (Mn): slikarska tehnika z oljem (2)

P_4 (Mn): slika v olju (3)

šola – P^7

P_1 : vzgojno-izobraževalna ustanova

P_2 : vzgojno-izobraževalni proces v P_1

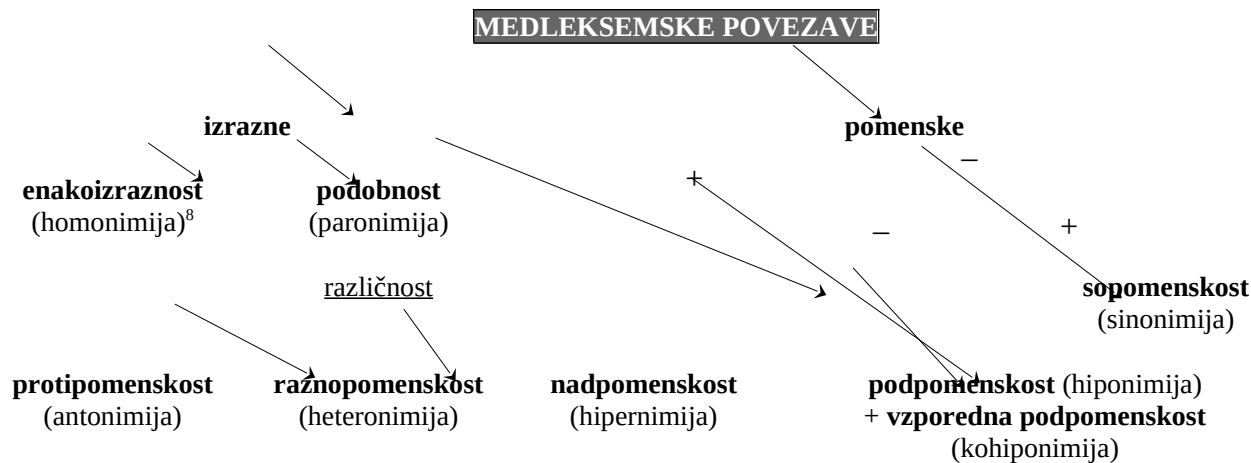
P_3 : pouk kot del P_2

P_4 : poslopje P_1

P_5 : učenci in učitelji P_1

P_6 : filozofska, umetnostna ali znanstvena smer kot P_2

P_7 : pripadniki P_6

SOPOMENSKOST – SINONIMIJA

Slovarska ≠ besedilna:

besedilna: sosed = revež (Sosed je v bolnici. Reveža je kap.)
mi bomo obravnavali le **slovarsko**

prekrivnost denotata, izrazna različnost

a če bi bilo le to, bi bila **odveč**

Dvojnice – dublete:

v **terminologiji** – v bistvu so **motnja**

1. posledica **mladosti stroke**

2. posledica **korektur poimenovanj** (večinoma kalki)

3. lahko zaradi **pomanjkanja jezikovne kulture** in **ustreznih slovarjev** za posamezne stroke:

pisci ne poznajo tradicije ali pa se jim ne zdi, da bi ji sledili → izničevanje tradicije, vnos poimenovalne zmede
spet zaradi **pomanjkanja nacionalne strategije**

a sopomenskost ni le to

obvezno je zraven še **konotativnost** – v paru je **ena sopomenka brez** konotativnega pomena, ostale pa ga imajo

Konotativni pomen:

1. časovnost:

posledica **časovne distance**

standard, leksika potuje ven

brati = čitati: včasih je bilo le čitati, denotat je ostal, beseda pa je šla iz rabe

faktor = dejavnik = činitelj

drugače pa je, če izginja tudi **predmetnost**

2. socialnozvrstna členjenost:

pogovorno, narečno

sukanec = cvirn

povedo nekaj o **socialni strukturi** govorca, **govornem položaju**

določene **materialne specifikke okolij**: problem narečnosti in knjižnosti

dvorišče = notranjsko barjača, a po obliki je drugačna → na Gorenjskem tega ni

specifičnost denotata – morda "delna sopomenskost" na ravni denotata

lahko na **subjektivni ravni**, s **čustvenim elementom**: glava = buča

pogosto pri **metaforah** – neusahljiv vir tvorjenja nizov

Delna sopomenskost na ravni denotata:

lahko je vezana na **posebnost kulture**, ki je vezana na drugačen jezik

saloon = gostilna = taverna

ni **absolutne prekrivnosti** denotata

⁸ Enakozvočnost je homofonija.

Izrazna prekrivnost:

na morfemski ravni

problem pri **slovničnih morfemih** – končnice ne povzročajo sopomenskosti:

sina = sinu

pregibala niso leksikalni morfemi

pri **besedotvornih morfemih** pa:

čoveljc = čoveljček

pisec = pisar = pisun – vsaj v enem pomenu

srečelov = srečolov – vprašljivo, e je le alomorf o-ja

Medleksemsko pomensko razmerje:

leksem z najmanj enim pomenom stopa v sopomensko razmerje z najmanj enim pomenom drugega leksema najmanj **2 sopomenki**, lahko pa cel **niz**

Sopomensko razmerje – leksem kot simetrični jezikovni znak:

$$L_1 \left\{ \begin{array}{l} I \\ | \\ P^1 \end{array} \right. \neq \left. \begin{array}{l} I \\ | \\ P^2 \end{array} \right. L_2 \quad P_1' L_1 = P_2' L_2$$

enako velja za **niz** leksemov

Besedilna zamenjavnost:

veljati mora, če gre za **isti denotat**

v **isti skladenjski funkciji**

ne sme biti spremembe denotativnega pomena

To je kura/kokoš. → Vsaka kokoš je kura.

Oče/ata čita/bere.

Sopomenskost glede na denotat:

A P_x B P_y N P_n leksemi z enakim ali različnim številom pomenov

D_i – isti denotat

Sopomenskost v SSKJ:

normativna vloga

navajana beseda je **priporočljivejša** (baba → ženska)

Geslo: 1. Razlaga
2. R; Sopomenka (normativna vrednost)
≠
2. R; S, S ... (le informativna vrednost)
2. R, S (ni normativne moči): filozofija = modroslovje

Vstopanje leksemov v sopomenska razmerja:

blago P₁ → P₁' izdelek
P₂ → P₂' tkanina → P₂" tekstilni izdelek
P₃ → P₃' premoženje → P₃" imetje (starinsko)
P₄ → P₄' (goveja) živina (narečno)

lep: P₁ → P₁' čeden → ev. krasen
P₂ → P₂' čist, npr. lep zvezek
P₃ → P₃' dober → P₃" ev. moralen, npr. daje lep zgled
P₄ → P₄' prijeten, npr. lepa vožnja
P₅ → P₅' kakovosten → P₅" kvaliteten, npr. lep krompir
P₆ → P₆' velik → P₆" obsežen, npr. lepa pleča
[P₇ → P₇' slab → P₇" pokvarjen, npr. v lepo družbo zahajaš]

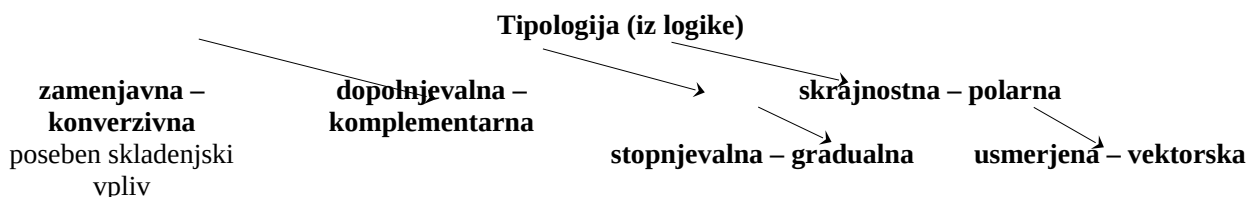
v tem primeru gre za **besedilno uslovarjenost** – pomen ni razviden iz samega leksema

medleksemsko pomensko razmerje
temeljno poleg sopomenskosti
vedno **v parih**

2 vidika:

1. protislovnost – kontradiktornost
2. nasprotnost – kontrarnost

nasprotja znotraj takšnih leksemskih pomenskih parov, katerih **denotat pripada skupnemu pojmovnemu polju** (razsežnost v prostoru, času; spol)

Zamenjavna protipomenskost:

povzroči **menjavo aktantskih vlog:**

dati ≠ dobiti, kupiti ≠ prodati

A_1 da A_2 A_3 .

A_2 dobi od A_1 A_3 .

v glavnem **dvovezavni glagoli**

vsi **stopnjevani pridevniki:**

X je toplejši od y.

Y je hladnejši od x.

lep ≠ grd, višji ≠ nižji

Dopolnjevalna protipomenskost:

veznik **ali**

moški ≠ ženska, dan ≠ noč, vojna ≠ mir, zunaj ≠ notri

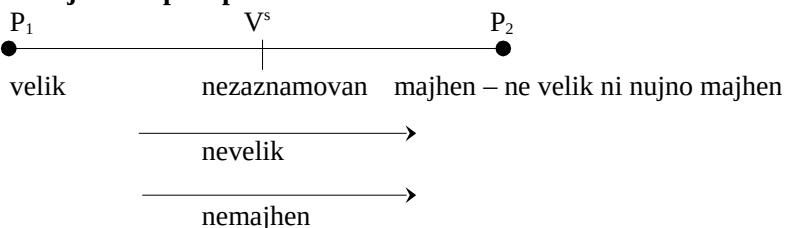
vedno **dvoelementna množica**

če je kdo brat, mora imeti ali sestro ali brata

stric, teta, nečak, nečakinja

pogojevanje sopomenke – **družinska razmerja** – čim izstopim, ni nujno pogojeno (prijatelj – sovražnik)

Skrajnostna protipomenskost:

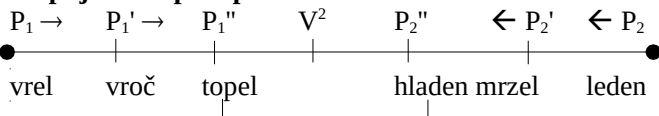

obstaja **srednja vrednost**

-A ni nujno +B

troelementna množica

Stopnjevalna protipomenskost:

Usmerjena protipomenskost:

pogojevanost

na silo se da najti nekakšne srednje vrednosti

roditi – umreti, priti – oditi, odpreti – zapreti

Znotraj leksema:

pri drugotnem pomenu

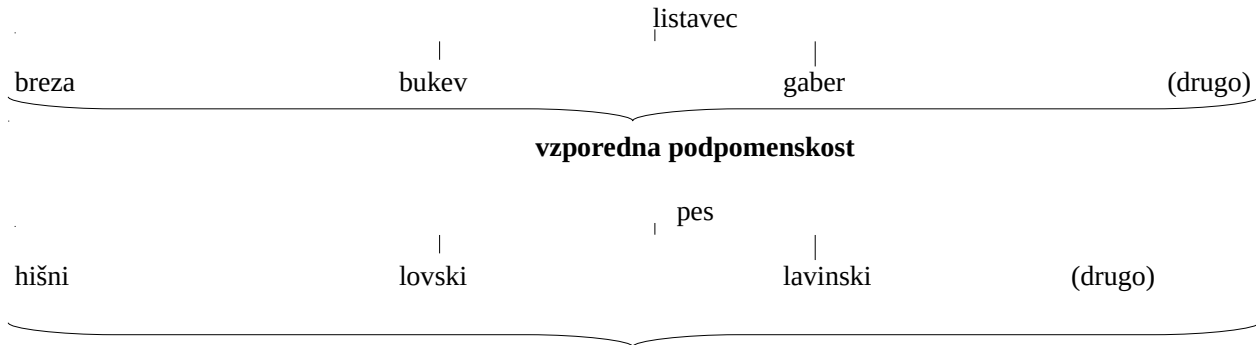
lahko tvori **identifikacijske stavke**:

Vsaka češnja je drevo. ≠ xy drevo je češnja./Drevo je lahko češnja.

Vzporedna podpomenskost – solednost:

tvorijo jo **podpomenke**

pogojena je s **skupno nadpomenko**

RAZNOPOMENSKOST – HETERONIMIJA

izključevalnost

če je hišni pes, ne more biti nič drugega

vezano na **vzporedno podpomenskost**

ENAKOIZRAZNOST – HOMONIMIJA

Nadpomenka – enakoizraznost glede na prenosnik:

neodvisne

enakopisnice – homografija

enakoizvočnice – homofonija
kot – kod, gozd – gost

$$L_1 \left\{ \begin{array}{l} I \\ | \\ P^1 - P_1 \\ | \\ P_n \end{array} \right. = \left. \begin{array}{l} I \\ | \\ P_1 - P^2 \\ | \\ P_n \end{array} \right. L_2$$

ne glede na **število pomenov**, lahko tudi **niz leksemov**

popolna pomenska različnost – ni nikakršnih pomenskih zvez:

pero – ptič in pisalo → ni popolnoma pomensko nepovezano

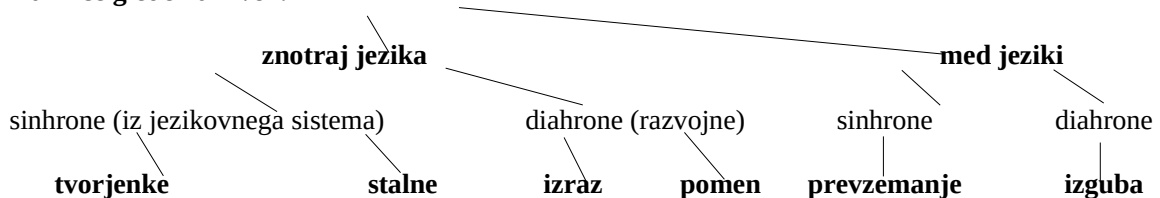
žerjav – ptič in naprava → metafora!

1. popolna pomenska različnost

2. **enaka skladijska funkcija** – prekrivne naj bi bile kategorialne pomenske sestavine → a potem jih je le malo

3. izrazna prekrivnost

Enakoizraznice glede na izvor:

glagolski: glagolica, glagol
frankovski: Franki, Frankovec
kolegialen
morski: morje, mora
če bi ločevali lastnostnost in
vrstnost, bi jih bilo manj

besedne
zveze

bar, bula,
bazilika, doga

prepoznavanja
izvora

PODOBNOST – PARONIMIJA

individualno pomanjkljivo znanje: opravičiti ≠ upravičiti, adoptirati ≠ adaptirati
ali pa **stilistično** (umetnostno)

edini resni **enojezični razlagalni slovar** za slovenščino
v 30. letih je to poskusil JOŽA GLONAR, a brez **jezikoslovnih ambicij**

1. gradivo, ki ustreza zasnovi:

sodobno, knjižno, normativno (iz njega prepoznavam lastnosti slovenščine)

normativnost SSKJ temelji na **knjižnem jeziku** – nima le knjižnih leksemov, a vrednoteni so s stališča knjižnega jezika

koncept je nastajal v začetku 60. let, ki so bila **prelomna** za jezikoslovje

1. je izšel 1970, redakcija je bila zaključena že 1968

po izidu pravopisa 1962 so se sprožile **polemike o merilih normativnosti:**

prej je veljala **monolitnost, enoumnost**, iz leposlovnega jezika⁹ – dober avtor

a problem je, kateri avtor je dober? → BREZNIK: slovnično popravljen

tako stališče je predvsem v **pravopisu 1962**

tudi gradivo se je zbiralo tako od 20. let brez določenega koncepta

nato **praško razumevanje** jezika (zvrstnost), tudi nekateri starejši avtorji (BAJEC) so se strinjali

v začetku 60. let je bilo 2.000.000 izpisov, a samo iz **leposlovja** → nato še **publicistika, poljudnoznanstvena literatura** (učbeniki, priročniki) – na 6.000.000 listkov, zelo verodostojen obseg

2. aktualna jezikoslovná misel časa:

preseči tradicionalnost

ta koncept so preverili že **Čehi, Poljaki, Rusi** → preverjena odločitev, edina korektna

3. oblikovanje leksikografskih postopkov:

1. preveriti **vse gradivo** gesla

2. **grob koncept** pomenov

3. drugi **podobni slovarji**

4. preveriti s **terminologi**

5. **ponovno branje** drugega redaktorja

ta koncept se je **vzdrževal do konca** (1991) ne glede na **spremembe v jezikoslovju**¹⁰
to je dobro, drugače bi bilo zmedeno, neenotno

SSKJ je pomagal **preusmeriti jezikoslovje**

PLETERŠNIK, 1894/95:

predhodnik, ima mnoge zgoraj naštete prvine

a ni mu bilo treba storiti nič **revolucionarnega** na ravni jezika – dojeti je moral le misel KOPITARJA, MIKLOŠIČA, CAFA, LEVSTIKA – znal se je **podrediti konceptu**

popis **slovenskega pojmovnega sveta**, kot se kaže v leksemih

to je bil **moderen slovar**

ima tudi **zakrito normiranje**: izbor besedišča – ima tudi **starejše elemente**, ki so kulturotvorni (DALMATIN) – mrtvi, a
tvorni pri rasti jezika

tudi SSKJ sega v 19. stoletja (starinsko, zastarelo)

zaznamoval je tudi **neologizme** (novo knjižno) – v glavnem prevzete slovanske besede

zavedal se je torej predvsem **časa**

ima tudi že nekaj **ekspresivnosti** (slabšalno, otroško)

STANE SUHADOLNIK:

rojen leksikograf, pri SSKJ

njegova je ideja o **uvrščevalni pomenski sestavini** (kartoteka nosilnih besed v razlag)

kartoteka sopomenk

vztrajal je pri **istem konceptu**

Slovarska tradicija:

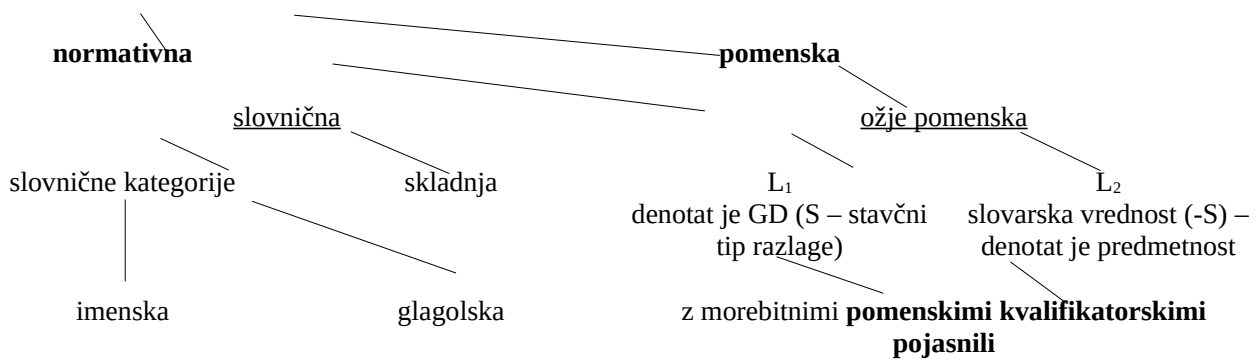
veliko slovarjev imamo, a so le **naključne zbirke besed**

PLETERŠNIK je prvi moderni slovar – kot KOPITAR na ravni slovnice, ki je zakonitosti določal iz jezika samega
že MIKLOŠIČ je tako pristopal (izgubljen rokopis)

⁹ Proti temu je bil že BOŽO VODUŠEK v 30. letih.

¹⁰ Drugačna teorija besednih vrst (MIKUŠA niso poznali).

Obvestilnost SSKJ:

informativno-normativni slovar

izpostavitve nečesa, kar že vsebuje informativnost

ožje: obvestilo o tem, kaj **pomenijo posamezni leksemi**

širše: tudi **katere vrste leksiko** premoremo in **koliko** je je, če jo gledam glede na knjižni jezik

koliko pomenov in **kateri**

vezan na **govorno dejanje**, brez UPS in RPS
uslovarjena govorna dejanja

"pravi", **predmetnostni pomen**

da se jih ujete s pomenskimi sestavinami, abstraktna vrednost

Normativnost v SSKJ:

jezik je sistem in govor

normativno je **skladno s spoznanimi lastnostmi jezikovnega sistema**

jezik je dinamična pojavnost, odprt, prožen, nedokončan sistem

ni nujno, da je vse drugačno napačno – lahko je tako zaradi gospodarnosti (enobesednost)

SSKJ npr. ni zaznamoval novega tvorbenega vzorca (tip b))

slovar ima moč **prenašanja slovarskih zakonitosti v zavest**

1. Zakrita normativnost:

1. izbira **gradiva za slovar** → biti mora skladno z zasnov, a vseeno je individualizirano

2. **vse izpisano ne more v slovar**¹¹ - individualizmi ne, morajo biti vsaj 3 izpisi

3. analiza leksemov, **registriranje pomenov** – metafore itn.

4. **razporejanje leksemov** – problem, kaj je izhodiščni pomen (mož: danes zakonski mož, prej kot možki), opustitev pomenov

5. **vrsta razlage**:
1. R; S
2. S – normativno!

sopomenskost je lahko tudi le informativna

2. Izražena normativnost:

kvalifikatorji – ne povedo le, ali je zaznamovano, temveč tudi, zakaj

ekspresivni – stilnoplastni: funkcijske (publ., pisarn.) in socialne zvrsti

slogovna zaznamovanost (slabšalno, nizko, ljubkovalno)

časovni

teorija zvrstnosti je nastajala hkrati s slovarjem

Določeni slovnicični podatki:

1. le **slovnicični pomen** (vezniki, predlogi)

2. prek **kategorialnih pomenskih sestavin** – besedne vrste

3. **kvalifikatorska pojasnila** (v prilastkovi rabi: čista laž)

Prozodična obvestilnost:

1. **naglasno mesto**

2. **število naglasov**, trajanje

3. **intonacija**

Vrste denotata, ki jih prinaša slovar, kot je SSKJ:

lahko so **vezani na govorno dejanje** (le stavčna opredelitev) ali pa ne (pomenske sestavine)

v slovarju so tudi prvine **nejezikovnega sporazumevanja**

¹¹ **Geslovník** – pojmovni svet, izražen z leksemi.

govorno dejanje v SSKJ

